

SLOVENSKÝ SLOVÁK NÁRODOPIŠ ETHNOLOGY

1
60 • 2012

ISSN 13335-1303
EV 3355/09
MIČ 49 616
Cena 2,50 €

Z OBSAHU

BAHNA, Vladimír: Teoretické poznámky k pojmu memorát v kontexte psychológie spomienok

JANTO, Juraj: Sociálne siete a obnova mestských panelových sídlisk

HORÁKOVÁ, Lenka: Poverové predstavy Slovákov na vybraných územiach Rumunska, Maďarska a Srbska v diachrónej perspektíve

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS (SLOVAK ETHNOLOGY) vychádza päťkrát ročne v Ústave etnológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Prvé štyri čísla každého ročníka sú v slovenskom jazyku, piate číslo je v anglickom jazyku.

Slovenský národopis prezentuje výsledky výskumu v oblasti etnológie, kultúrnej/sociálnej antropológie a príbuzných disciplín. Príspevky uverejnené v časopise sú teritoriálne orientované na územie Slovenska a región Strednej Európy, zamerané sú na analýzu sociálnych javov založenú na dátach získaných prostredníctvom terénneho výskumu. Redakcia časopisu preferuje príspevky analytického, teoretického alebo syntetizujúceho charakteru, ktoré prispievajú k aktuálnym diskusiám v sociálnych vedách. Tematicky je časopis zameraný najmä (nie však výhradne) na etnický, kultúrny a historický vývin v Strednej Európe, na sociálne a kultúrne aspekty ekonomickej a politickej transformácie, na modernizačné procesy v urbánnom i rurálnom prostredí, na etnickú a menšinovú problematiku, na problémy kultúrneho dedičstva v európskom kontexte, ako aj na dejiny spoločenskovedných disciplín. Okrem problémovo orientovaných vedeckých štúdií časopis uverejňuje tiež materiállové štúdie, recenzie a anotácie kníh, rozhovory, diskusné príspevky a správy o dianí v sociálnych vedách.

Časopis poskytuje priestor na diskusie o kľúčových problémoch v sociálnych vedách, ako aj na kritické komentáre k publikovaným príspevkom. Uverejnené štúdie prešli obojstranne anonymným oponentským konaním, oponenti sa vyberajú z medzinárodného okruhu odborníkov.

HLAVNÁ REDAKTORKA

Gabriela Kiliánová

JAZYKOVÉ KOREKTÚRY

Zora Vanovičová (slovenčina)

Ruth Zorvan (angličtina)

REDAKCIA

Tatiana Podolinská

Vladimír Potančok

GRAFICKÁ ÚPRAVA A PRÍPRAVA DO TLAČE

Eva Kovačevičová-Fudala

REDAKČNÁ RADA

Marta Botíková, Dušan Deák, Ľubica Droppová, Bernard Garaj, Hana Hlôšková, Eva Krekovičová, Jan Krist (ČR), Peter Salner, Zdeněk Uherek (ČR), Miroslav Válka (ČR), Iveta Zuskinová

REDAKČNÝ OKRUH

Regina Bendix (Georg August University of Göttingen, Germany), Michal Buchowski (Adam Mickiewicz University of Poznań, Poland), Ingrid Slavec Gradišnik (Slovenian Academy of Sciences and Arts, Slovenia), Ullrich Kockel (University of Ulster, United Kingdom), Vladimir Penchev (Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria), Dragana Radojičić (Serbian Academy of Sciences and Arts, Serbia), Klaus Roth (Ludwig Maximilian University of Munich, Germany), Davide Torsello (University of Bergamo, Italy), Helena Wulff (University of Stockholm, Sweden), Elena S. Uzeneva (Russian Academy of Sciences, Russia)

OBÁLKA

Predzáhradka a ihrisko v skúmanej lokalite – k príspevku JANTO, Juraj: Sociálne siete a obnova mestských panelových sídlisk (foto autor)

Slovenský národopis je evidovaný v medzinárodných bibliografických databázach: MLA, CEEOL, Ulrich's, Willings, CEJSH a ERIH (impaktovaná databáza ESF)

ČASOPIS
ÚSTAVU ETNOLÓGIE
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

Vydáva Ústav etnológie SAV
Ročník 60 / 2012

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online
sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV
(v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné
zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

EDITORIAL

POTANČOK, Vladimír: Editorial • 5

ŠTÚDIE

BAHNA, Vladimír: Teoretické poznámky k pojmu memorát v kontexte psychológie spomienok • 6

JANTO, Juraj: Sociálne siete a obnova mestských panelových sídlisk • 18

MATERIÁL

HORÁKOVÁ, Lenka: Poverové predstavy Slovákov na vybraných územiach Rumunska, Maďarska a Srbska v diachrónej perspektíve • 38

ROZHOVOR

Od gajdovania ku katedre – etnológia v Bielorusku (Jana SUŠIENKOVÁ) • 55

ROZHĽADY – SPRÁVY – GLOS

Ester Plicková (2. 7. 1928 – 1. 12. 2011) (Juraj ZAJONC) • 58

Rozlúčenie s PhDr. Dagmar Klímovou, CSc. (2. 2. 1926 – 2. 3. 2012) (Hana HLŔŠKOVÁ, Jana POSPÍŠILOVÁ, Zora VANOVIČOVÁ) • 62

PhDr. Viera Ábelová (23. 12. 1930 – 4. 1. 2012) (Rastislava STOLIČNÁ) • 63

K životnému jubileu univerzitného profesora PhDr. Jána Michálka, DrSc. (Zuzana PROFANTOVÁ) • 64

K životnému jubileu PhDr. Arneho B. Manna, CSc. (Zuzana KUMANOVÁ, Agnes HORVÁTHOVÁ, Klára ORGOVÁNOVÁ, Alexander MUŠINKA, Michal VAŠEČKA, Jana BELIŠOVÁ) • 73

Konferencie Kultury a hranice / Cultures and Borders, Vršac (Srbsko) (Miroslav VÁLKA) • 77

Konferencia Výskum a vzdelávanie o holokauste v strednej Európe (Lenka KOIŠOVÁ) • 79

XV. ročník odborného seminára Etnológ a múzeum: dokumentácia 2. polovice 20. storočia a súčasnosti (Eva ŠEVČÍKOVÁ) • 81

Zaostrené na kultúrne dedičstvo – seminár o kultúrnom dedičstve malokarpatského regiónu (Michal NEMEC) • 83

„Ohýbaj ma mamko...Narodenie, detstvo a mladosť v tradičnej kultúre Slovenska“ (Miroslava BOBÁKOVÁ) • 85

Úvodné slovo pri prezentácii publikácie Cirkevná kultúra Slovákov v Maďarsku (Ján BOTÍK) • 90

Cestou k interdisciplinárnemu dialógu (spolupráca Katedry etnológie a kultúrnej antropológie FiF UK v Bratislave so Slovenskou technickou univerzitou v Bratislave) (Dita CSÜTÖRTÖKYOVÁ) • 93

RECENZIE – ANOTÁCIE

Tzvetan Todorov: Strach z barbarů. Kulturní rozmanitost, identita a střet civilizací (Magdaléna KUSÁ) • 96

Tatiana Podolinská, Tomáš Hrustič: Boh medzi bariérami (Eva KREKOVIČOVÁ) • 98

Karol Janas: Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939 – 1945) (Arne B. MANN) • 99

Blanka Soukupová, Hedvika Novotná, Zuzana Jurková, Andrej Stawarz (Ed.): Město – identita – paměť (Anna KASANOVÁ) • 102

Marta Wójcicka: Dawno to temu, już bardzo

- dawno... Formuły ramowe w tekstach polskiej prozy ludowej (Zuzana PANCZOVÁ) • 104
- Eva Večerková: Lidové obyčaje a jejich výtvarné komponenty. Tvary a symboly (Věra FROLCOVÁ) • 105
- Lia Ryšavá, Vlastimil Sedlák: Zapomenuté zkazky. Pověsti a vyprávění o evangelících z Boskovicka a Jevíčka (Zora VANOVIČOVÁ) • 107

- József Liszka (Ed.): Acta Ethnologica Danubiana 12. Az etnológiai központ évkönyve. Ročenka Výskumného centra európskej etnológie. Jahrbuch des Forschungszentrums für europäische Ethnologie (Izabela DANTEROVÁ) • 108
- Janka Kruk: Simvolika belaruskaj narodnaj kul'tury (Jana SUŠIENKOVÁ) • 109

CONTENTS

EDITORIAL

- POTANČOK, Vladimír: Editorial • 5

ARTICLES

- BAHNA, Vladimír: Theoretical Remarks on the Concept of Memorat, in the Context of the Psychology of Memories • 6
- JANTO, Juraj: Social Networks and the Renewal of Urban High-Rise Settlements • 18

RESEARCH REPORTS

- HORÁKOVÁ, Lenka: Superstitious Ideas of Slovaks in Selected Regions of Romania, Hungary and Serbia in a Diachronic Perspective • 38

INTERVIEW

- From Playing Bagpipes to Staffing a Chair Ethnology in Belarus (Jana SUŠIENKOVÁ) • 55

NEWS

- Ester Plicková (2. 7. 1928 – 1. 12. 2011) (Juraj ZAJONC) • 58
- Leave-taking with PhDr. Dagmar Klímová, CSc. (2. 2. 1926 – 2. 3. 2012) (Hana HLŮŠKOVÁ, Jana POSPÍŠILOVÁ, Zora VANOVIČOVÁ) • 62
- PhDr. Viera Ábelová (23. 12. 1930 – 4. 1. 2012) (Rastislava STOLIČNÁ) • 63
- For the Life Jubilee of Professor Ján Michálek, PhDr., DrSc. (Zuzana PROFANTOVÁ) • 64
- For the Life Jubilee of Arne B. Mann, PhDr., CSc. (Zuzana KUMANOVÁ, Agnes HORVÁTHOVÁ, Klára ORGOVÁNOVÁ, Alexander MUŠINKA, Michal VAŠEČKA, Jana BELIŠOVÁ) • 73
- Conference on Cultures and Borders in Vršac (Serbia) (Miroslav VÁLKA) • 77
- Conference on Research and Education on the Holocaust in Central Europe (Lenka KOIŠOVÁ) • 79
- XV. Yearly Professional Seminar *The Ethnologist and the Museum: Documentation from the Second Half of the 20th Century and the Present* (Eva ŠEVČÍKOVÁ) • 81

- Focus on Cultural Heritage – a Seminar on the Cultural Heritage of the Lesser Carpathian Region (Michal NEMEC) • 83
- Exhibition "Rock me, Mama... Birth, Childhood and Youth in the Traditional Culture of Slovakia" (Miroslava BOBÁKOVÁ) • 85
- Introductory Words on Presenting the Publication *The Denominational Culture of Slovaks in Hungary* (Ján BOTÍK) • 90
- On the Road to Interdisciplinary Dialogue (Cooperation between the Chair of Ethnology and Cultural Anthropology of FP CU in Bratislava and the Slovak Technical University in Bratislava) (Dita CSÜTÖRTÖKYOVÁ) • 93

BOOK REVIEWS/REVIEW ESSAYS

- Tzvetan Todorov: Strach z barbarů. Kulturní rozmanitost, identita a střet civilizací (Magdaléna KUSÁ) • 96
- Tatiana Podolinská, Tomáš Hrustič: Boh medzi bariérami (Eva KREKOVIČOVÁ) • 98
- Karol Janas: Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939 – 1945) (Arne B. MANN) • 99
- Blanka Soukupová, Hedvika Novotná, Zuzana Jurková, Andrej Stawarz (Ed.): Město – identita – paměť (Anna KASANOVÁ) • 102
- Wójcicka, Marta: Dawno to temu, już bardzo dawno... Formuły ramowe w tekstach polskiej prozy ludowej (Zuzana PANCZOVÁ) • 104
- Eva Večerková: Lidové obyčaje a jejich výtvarné komponenty. Tvary a symboly (Věra FROLCOVÁ) • 105
- Lia Ryšavá, Vlastimil Sedlák: Zapomenuté zkazky. Pověsti a vyprávění o evangelících z Boskovicka a Jevíčka (Zora VANOVIČOVÁ) • 107
- József Liszka (Ed.): Acta Ethnologica Danubiana 12. Az etnológiai központ évkönyve. Ročenka Výskumného centra európskej etnológie. Jahrbuch des Forschungszentrums für europäische Ethnologie (Izabela DANTEROVÁ) • 108
- Janka Kruk: Simvolika belaruskaj narodnaj kul'tury (Jana SUŠIENKOVÁ) • 109

EDITORIAL

Prvé tohtoročné číslo časopisu *Slovenský národopis* síce nemá určenú konkrétnu tému, no napriek tomu sa zhodou náhod v ňom ocitli najmä príspevky rozoberajúce problémy folkloristiky.

Hneď v úvodnej štúdii Vladimíra Bahnu sa čitatelia dozvedia, ako súvisia memoráty, čiže rozprávania o osobných skúsenostiach s nadprirodzenými bytosťami a javmi, s psychologickými poznatkami o fungovaní autobiografickej pamäti. Je zaujímavé pozorovať, ako sa súčasťou osobných spomienok postupne stávajú aj rozprávania prevzaté od blízkych príbuzných a priateľov, či dokonca z ešte vzdialenejších zdrojov a vznikajú tak tzv. falošné spomienky. O tom, ako môže tento druh spomienok ovplyvňovať repertoár poverových rozprávání a čo z toho vyplýva pre bádateľov, sa dozvieme viac v spomínanej štúdii. Podobnej téme, teda poverovým rozpráváním, sa venuje aj práca Lenky Horákovej, ktorá vyhodnocuje materiál zozbieraný na niektorých územiach Rumunska, Maďarska a Srbska, obývaných slovenskou diaspórou. Okrem kvantitatívneho vyhodnotenia zozbieraných rozprávání sa autorka snaží prísť na to, aké faktory mohli ovplyvňovať zmeny v repertoári po emigrácii ich nositeľov z pôvodného územia. S folklórom úzko súvisí aj príbeh V. V. Kalaceja, gajdoša a vedúceho Katedry etnológie a folklóru na Bieloruskej štátnej univerzite kultúry a umení v Minsku, s ktorým sa porozprávala Jana Sušienková.

Inej problematike sa venuje rozsiahla štúdia Juraja Janta o sociálnych sieťach fungujúcich v podmienkach veľkého mestského panelového sídliska, konkrétne časti bratislavskej Petržalky. Jeho práca ilustruje zahraničné teórie o sociálnom kapitáli a sociálnych sieťach na príklade susedskej spolupráce a občianskej rezistencie obyvateľov sídliska voči plánu developerov, ohrozujúcim súdržnosť skúmanej komunity.

Okrem toho aktuálne číslo obsahuje množstvo správ a recenzií, z ktorých môžeme odporučiť napríklad gratulácie k životným jubileám J. Michálka a A. B. Manna, či podrobnú analytickú recenziu výstavy „Ohýbaj ma mamko... Narodenie, detstvo a mladosť v tradičnej kultúre Slovenska“ z pera Miroslavy Bobákovej. Verím však, že aj ostatné príspevky v tomto čísle *Slovenského národopisu* si nájdu svojich čitateľov.

VLADIMÍR POTANČOK

TEORETICKÉ POZNÁMKY K POJMU MEMORÁT
V KONTEXTE PSYCHOLÓGIE SPOMIENOK

VLADIMÍR BAHNA

Mgr. Vladimír Bahna, Ústav etnológie SAV, Klemensova 19, 813 64, Bratislava,
vladimir.bahna@savba.sk

In this article psychological knowledge of the functioning of autobiographical memory is confronted with folkloristic theories associated with the concept of memorat, which designates narrations of personal experiences with supernatural beings and phenomena. Human memory is not a vessel in which static information is deposited and later retrieved, rather it is a dynamic process of repeated construction and reconstruction of memories, which is subject to outside influences. This knowledge corresponds to folklorists' findings: that the elements of traditional ideas are already part of narratives about personal experiences and are not inevitably a mere result of the changes in stories during their further transmission. The author links the findings of the folklorist Lauri Honko (1964) with the present-day knowledge of psychology concerning so-called false memories. Subsequently, using the results of his own research focused on memorats, he documents this connection.

Key words: memorat, false memories, narrative folklore, autobiographical memory, belief narratives

Kľúčové slová: memorát, falošné spomienky, naratívny folklór, autobiografická pamäť, poverové rozprávania

Téma tejto štúdie¹ spadá do širšej problematiky teoretického uchopenia religiozity, ktorá existuje paralelne s inštitucionálne etablovaným „oficiálnym“ náboženstvom, pričom s ním nemusí byť konzistentná. S týmto univerzálnym javom sa môžeme stretnúť na celom svete, aj keď v rôznych formách. V štúdiu sa zameriam na špecifickú formu existencie týchto predstáv: na rozprávania o osobných skúsenostiach s nadprirodzenými bytosťami a javmi, tzv. memoráty. Pri výskume nadprirodzených predstáv folkloristi zistili, že sa často viažu na osobné skúsenosti konkrétnych ľudí, a že práve táto forma naratívnych textov je kľúčová pre pochopenie celej problematiky (Bennett, 1999). Mojim cieľom je ukázať, že súčasné psychologické poznatky o fungovaní ľudskej pamäti robia v tomto kontexte z memorátu dôležitý analytický nástroj.

¹ Táto štúdia bola pripravená v rámci projektu VEGA 2/0092/11 *Ľudové poznanie a jeho sociokultúrne podmienky*.

Prv ako sa pustím do samotnej argumentácie, musím upozorniť na isté terminologické odchýlky medzi domácou a zahraničnou folkloristikou ohľadom pojmu memorát. V slovenskom prostredí nastal istý odklon od pôvodného významu a termín „memorát“ sa nepoužíva tak, ako ho pôvodne zaviedol von Sydow (1934) a ako sa s istými zmenami používa dodnes, ale ako synonymum pre termíny „rozprávania zo života“ a „spomienkové rozprávania“, bez poukazu na nadprirodzený aspekt opisovanej skúsenosti. Ján Michálek (1971) navrhol používať memorát ako všeobecný termín pre spomienkové rozprávania a rozprávania zo života. V tomto význame sa začal používať ako termín označujúci samostatný naratívny žáner, spojený predovšetkým s reflexiou historických udalostí (napr. Leščák, Sirovátka, 1982; Kiliánová, 1989). Práve kvôli tomu sa začal neskôr pojem memorát uplatňovať v súvislosti s metódou *oral history* (napr. Hlôšková, 2002; Mann, 2010).

Naproti tomu vo svetovej folkloristike, kontinuálne už od von Sydowa, ide v prípade memorátu výhradne o podskupinu rozprávania zo života (*personal experience narratives*) špecifickú tým, že ide o opisy skúseností s nadprirodzenými prvkami (von Sydow, 1934; Honko, 1962, 1964; Bennett, 1999; Dégh, [1985], 2001). Bádateľia memoráty skúmajú najmä v súvislosti s poverovými rozprávami (*belief legends*), resp. ako ich podskupinu. V tomto význame budem používať termín memorát aj ja. Nejde však pritom len o samoučelnú snahu prispôbovať slovenský úzus medzinárodnej terminológii, ale chcem poukázať, že tento pojem má analytický prínos pre problematiku tzv. „poverových rozprávání“.²

„Poverové predstavy“ a „poverové rozprávania“ ako naratívne texty, ktoré ich reflektujú, sú z viacerých hľadísk problematické pojmy – či sa to týka žánrového zaradenia v rámci folkloristických naratívnych žánrov, obsahového vymedzenia alebo implicitných pejoratívnych konotácií. Celá problematika bola v minulosti opakovane diskutovaná a vec nie je ani zďaleka uzavretá (Kováč, 2004, 2005; Bužeková, 2005; Panczová, 2005; Zajonc, 2005; Bahna, 2008). Uvedomujúc si úskalía pojmov ako „poverové predstavy“ alebo „poverové rozprávania“ a vedomý si rôznych alternatív, používam ich na tomto mieste nie ako analytické kategórie, ale skôr ako pomocné nástroje pre pracovné uchopenie problému.

VYMEDZENIE PROBLÉMU

Spomenutý problém folkloristiky s vymedzením „poverových rozprávání“ a s ich lokalizáciou v systéme naratívnych žánrov³ tkvie podľa môjho názoru do veľkej miery aj v tom, že u nás používaný termín „poverové rozprávania“, prípadne jeho alternatívy, zahŕňajú okrem širšie rozšírených príbehov (napr. vo forme povestí) aj individuálne rozprávania o osobnej skúsenosti rozprávača (prípadne jeho príbuzného alebo známeho). Zahraniční a najmä škandinávski folkloristi (Granberg, 1969; Kvideland, Sehms-

2 Treba však povedať, že rovnako nenavrhujem odobrať termínu memorát možnosť použitia, ktorá u nás doposiaľ prevláda. Poukazujem na to, že to, ako tento termín vznikol a používal sa v zahraničnej literatúre, súviselo vždy úzko s nadprirodzenými predstavami. Do nášho prostredia sa termín memorát dostal predovšetkým prostredníctvom prác ruského folkloristu Kirilla V. Čistova, ktorý tvrdil, že memorát označuje jav, aký sa za istých podmienok prejavuje pri ľubovoľnej tematickej skupine narácií (Honko, 1989). Napokon, sám v tejto práci poukazujem na pamäťové mechanizmy a javy, ktoré nie sú tematicky špecifické.

3 Tiež aj problém iných disciplín, ako antropológie a religionistiky s vymedzením špecifickej formy religiozity, s ktorou sa spájajú.

dorf, 1988; Honko, 1962, 1964; Bennett, 1999) rieša tento problém rozlišovaním medzi „príbehmi o osobnej skúsenosti“ a „povešami“, nadväzujúc na Carla Wilhelma von Sydowa (1934), ktorý prvý zaviedol pojem memorát.

Podľa von Sydowa je memorát „rozprávanie ľudí o vlastných, čisto osobných zážitkoch“ (1936: 73) a predstavuje samostatnú kategóriu odlišnú od ostatných naratívnych žánrov. Aj keď sa von Sydowove vymedzenie neskôr čiastočne upravilo, ústredná myšlienka zostala zachovaná. Linda Dégh sa nazdáva, že memoráty, tak ako ich vymedzil Carl Wilhelm von Sydow, teda rozprávania o vlastných a čisto osobných zážitkoch, nie sú príliš užitočným pojmom (Dégh, Vászonyi, 1974). Práve tvrdenie „čisto osobné“ robilo folkloristom istý problém. Spornou bola otázka, či v takomto prípade možno vôbec hovoriť o folklóre? Viacerí folkloristi upozornili, že tradícia je už prítomná v skúsenosti a memoráty sú omnoho častejšie zostavené z tradičných motívov ako z čisto osobných a idiosynkratických prvkov (Honko, 1962; Granberg, 1969). Iní zase začali medzi memoráty radiť aj rozprávania v tretej osobe („stalo sa môjmu otcovi“ a pod.), pričom upozornili, že oproti memorátom z prvej ruky sú tieto medzi zaznamenanými rozprávami o skúsenostiach s nadprirodzenom omnoho častejšie. Reflektujúc tento stav tvrdí Linda Dégh, že vymedzovanie rozprávání v prvej osobe ako samostatnej kategórie nemá nijakú praktickú hodnotu a von Sydowov koncept memorátu je celkom nepoužiteľný (Dégh, Vászonyi, 1974; Dégh, 2001).

Podľa môjho názoru je naopak veľmi praktické rozlišovať memorát od ostatných naratívnych foriem zahrnutých v kategórii poverových rozprávání. Nazdávam sa, že tu došlo k známemu vyliatiu dieťaťa z vaničky spolu s vodou. To, že memoráty obsahujú tradičné motívy je síce neodškriepiteľný fakt, no nijako to nediskvalifikuje diskusiu o osobných spomienkach. Práve naopak, súčasné poznatky o fungovaní autobiografickej pamäti ukazujú (viď. nižšie), že rôzne predstavy, audiovizuálne obrazy, naratívne motívy či dejové sekvencie osvojované zo sociálneho prostredia sú bežnou, respektíve prirodzenou súčasťou osobných spomienok a v podstate sa im nedá vyhnúť. Nejde teda o niečo, čo by nejakým spôsobom narušalo koncept osobnej spomienky.

Britská folkloristka Gillian Bennett tvrdí, že Linda Dégh opomína zásadné charakteristiky rozprávání o osobnej skúsenosti, ktoré memorát vyčleňujú spomedzi povestí (Bennett, 1999).⁴ Ak by sme posudzovali jednotlivé naratívne texty len na základe ich obsahu a formy, tak by sa argument Lindy Dégh javil ako dostačujúci, ale keď zoberieme do úvahy sociálny kontext jednotlivých rozprávání, situácia sa zásadne mení. Na dôvažok, a to je jeden z ústredných predpokladov môjho príspevku, osobná spomienka a rozprávanie o nej sa psychologicky spracováva inak ako naučené a ďalej reprodukované príbehy. Memorát sa preto odlišuje od iných naratívnych žánrov nielen na základe obsahových, formálnych a kontextových kritérií, ale aj celkom konkrétnymi mentálnymi mechanizmami súvisiacimi s ukladaním a vyvolávaním autobiografických spomienok.

4 Gillian Bennett pôvodne tiež patrila k táboru oponentov termínu memorát (Bennett, 1989), no neskôr, ako sama tvrdí, svoj postoj prehodnotila (Bennett, 1999: 3-5). Diskusia na tému či je memorát samostatným žánrom a aký je jeho vzťah k žánrom iným je komplikovanejšia a tu naznačujem len ústrednú líniu sporu, relevantnú pre tento článok. V tejto situácii nemienim zastať jednoznačný postoj v otázke, či ide o samostatný naratívny žáner alebo len súčasť iných žánrov, ako *folk legends* alebo *folk stories*. Mojim cieľom je ukázať memorát ako účinný analytický nástroj v súvislosti s ľudskou pamäťou a jej role pri kultúrnej transmisii, bez ohľadu na to, na ktorú stranu sporu o žánrovej autonómnosti memorátov sa prikloníme. Tento postoj čiastočne súvisí aj s postrehom ruského folkloristu Kirilla V. Čistova, podľa ktorého pojmy „memorát“ a voči nemu vymedzený „fabulát“ by sa nemali chápať ako naratívne žánre, ale metódy sprostredkovania, respektíve komunikačné varianty (Honko, 1989).

Memorát je v súčasnosti definovaný voľnejšie ako ho vymedzil Carl von Sydow, „ako osobný príbeh o nadprirodzenej skúsenosti rozprávaný osobou, ktorá ho zažila alebo treťou osobou, ktorá túto cituje“ (Kvideland, Sehmsdorf, 1988: 19). Okrem rozprávania o osobnej skúsenosti sa za memoráty označujú aj rozprávania z druhej ruky, keď rozprávajúci počul príbeh priamo od osoby, ktorá ho zažila. Nazdávam sa, že je v tejto veci potrebné rozlišovať a hneď aj vysvetliť prečo. Rozlíšenie medzi rozprávami z prvej ruky (teda svedkom udalosti) a rozprávami z druhej ruky korešpondujú s rôznymi memorizačnými mechanizmami a s inými procesmi rozpomätávania (Tulving, 1983, 1999; Bužeková, 2006). Ak sa pozrieme na príbehy rozprávane v prvej osobe a príbehy rozprávane v tretej osobe, tak samotné texty nemusia nevyhnutne vykazovať zásadné rozdiely. No ak sa do úvahy zoberie kognitívne hľadisko, rozdiel je zásadný a zreteľný na prvý pohľad. Osobná skúsenosť sa totiž ukladá a vyvoláva z pamäti inými mechanizmami ako naučený príbeh, a tiež celkom iné psychologické a socio-kultúrne podmienky ovplyvňujú ich stabilné pretrvávajúce alebo zmenu v pamäti. Nazdávam sa, že práve tento rozdiel, súvisiaci s psychológiou ľudskej pamäti, dáva memorátom ich analytickú užitočnosť. Aj z tohto dôvodu vo svojej práci vychádzam z psychologických poznatkov o fungovaní ľudskej pamäti.

V tejto súvislosti môže mať rozprávanie o stretnutí s nadprirodzenou bytosťou v procese transmisie viacero štádií:

1. opis osobného zážitku rozprávajúceho (memorát v prvej osobe)
2. opis zážitku niekoho, koho rozprávajúci pozná osobne (príbeh v tretej osobe s referenciou na známou osobu)
3. opis zážitku niekoho, koho informátor nepozná osobne (príbeh v tretej osobe s referenciou na neznámou osobu)
4. opis udalosti vo forme „hovorí sa že ...“, „vraj sa stalo“, referujúc na osobne neznámou osobu alebo neviazaný s konkrétnou osobou (povešť).

V prvom prípade ide o príbeh, ktorý je súčasťou osobných spomienok a v prípadoch 2, 3, 4 o príbehy naučené zo sociálneho prostredia. Ale aj medzi prípadmi 2, 3, 4 sú zásadné rozdiely. Spolu so zapamätaním samotného príbehu sa totiž spájajú reprezentácie súvisiace s osobou aktéra príbehu a osobou, ktorá je zdrojom príbehu, spolu s postojom k týmto osobám. Od dôvery k vlastnej skúsenosti po v rôznej miere dôveryhodné zdrojové osoby sa mení sociálny kontext memorizovaného príbehu, ktorý zásadne ovplyvňuje jeho uloženie i opätovné vyvolanie z pamäti. Tento fakt otvára ďalší psychologický aspekt celej problematiky, preto treba brať do úvahy psychologické poznatky o tom, ako si ľudia reprezentujú sociálny kontext informácií a aký je jeho vplyv na pamäť.

FALOŠNÉ SPOMIENKY

Psychologické výskumy pamäti za posledných tridsať rokov výrazne pokročili a ponúkajú množstvo relevantných poznatkov. Ukazuje sa, že ľudská pamäť nie je homogénny a univerzálny systém, ale že ide o viacero bohato interagujúcich, no samostatných systémov špecializovaných na rôzne druhy informácií (Tulving, 1983, 1999; Rubin, 1995; Boyer, Wertsch, 2009). Psychológovia upozorňujú, že ľudská pamäť nefunguje ako „kartotéka“, do ktorej sa vkladajú a neskôr vyvolávajú informácie. Metafora pamäti ako knižnice, nádoby, harddisku a podobne sa ukázali ako z veľkej miery zavádzajúce, predovšetkým v prípade rozpomätávania sa na osobnú minulosť (Rubin, 1995;

Fivush, Haden, 2003). To, čo nazývame „autobiografickou pamäťou“ je aktívny proces, počas ktorého sa spomienka pri každom opätovnom vyvolaní nanovo vytvára a transformuje podľa aktuálnej situácie, kontextu, emócií, iných vedomostí a spomienok. Počas tohto procesu dochádza k chybám a posunom, ktoré človek zvyčajne nie je schopný sám spozorovať. Veľmi významnou témou psychológie pamäti je vplyv sociálneho a kultúrneho prostredia na vznik a formovanie autobiografických spomienok (Fivush, Haden, 2003). Výskumy zreteľne ukazujú, že osobné spomienky nereflektujú len jedinečné skúsenosti ľudí, ale že sa do nich celkom bežne dostávajú aj časti sociálne sprostredkovaných predstáv, príbehov, vizuálnych obrazov a iných podrobností bez toho, aby dotyční boli schopní tento prienik spätne reflektovať. Hovorí sa pritom o tzv. falošných spomienkach⁵ (*false memories*) (Loftus, 1997).

Falošné spomienky vznikajú z vnútorných alebo externých príčin. Pri interných príčinách môže ísť o výtvor fantazijnej predstavy, ktorá dodá vysvetlenie inak zmäteným skúsenostiam a emóciám. Pri externých príčinách je jadro spomienky prevzaté z prostredia. Buď od osôb známych osobne alebo sprostredkované cez literatúru, médiá a pod. Falošné spomienky sa týmto spôsobom konštruujú z momentálnych spomienok v kombinácii so sugesciami prijatými z prostredia a vysvetľujú sa ako spomienky na reálny zážitok. Vytvorené spomienky sa pritom nedajú rozoznať od skutočných spomienok. Vo falošných spomienkach zohráva úlohu najmä epizodická pamäť, kde pri rekonštrukcii spomienky na udalosť vznikne medzi epizódou v živote jednotlivca a predstavou v sémantickej pamäti, získanou z prostredia, chybné spojenie napríklad počúvaním rozprávání druhých o podobných skúsenostiach (Loftus, 2001, 1997).

Tento poznatok umožňuje vysloviť predpoklad o tom, ako sa kultúrne rozšírené príbehy a predstavy opakovane stávajú súčasťou individuálnych spomienok jednotlivcov. Za posledné desaťročia sa uskutočnili stovky psychologických experimentov zameraných na vytvorenie nových alebo na zmenu už existujúcich osobných spomienok a zaznamenalo sa množstvo prípadov z reálneho života. Falošné spomienky sa objavujú v každodennom živote, pri vzdelávaní, kriminálnych vyšetrovaniach, súdnych sporoch, pri psychoterapii atď. Ide o taký častý a v podstate prirodzený jav, že je oprávnené predpokladať, že sa podieľa, respektíve sa vyskytuje aj pri kultúrnej transmisii. Ak chceme pochopiť rozšírenie istých predstáv v spoločnosti, nemožno opomenúť fungovanie pamäti, a tým ani mechanizmus vzniku falošných spomienok. Som toho názoru, že mechanizmus vzniku falošných spomienok je práve tým mechanizmom, ktorý umožňuje vznik toho, čo folkloristi nazývajú memorát.

FOLKLORISTIKA, MEMORÁTY A FALOŠNÉ SPOMIENKY

Psychologické výskumy falošných spomienok a výskum naratívneho folklóru pritom nemajú navzájom tak ďaleko, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Práve naopak,

5 Slovné spojenie „falošné spomienky“ môže navodzovať pocit, že ide o čosi ako poruchu pamäti alebo výnimočnú patologickú situáciu, prípadne, že tento termín nesie istý hodnotiaci alebo pejoratívny obsah. Jav falošných spomienok sa vysvetľuje bežnými pamäťovými procesmi a ide o bežné produkty pamäťovej rekonštrukcie. Každý z nás ich v jemnej forme produkuje desiatky. Bohaté formy falošných spomienok sice vyžadujú pre vznik špecifické podmienky, no samotný vznik takýchto spomienok nepredstavuje v zásade nič výnimočné. Rád by som preto podotkol, že označenie akéhokoľvek rozprávania informátorov za falošnú spomienku nemá nijaké negatívne alebo hodnotiace konotácie. Nemyslí sa tým ani falošnosť, ani neúprimnosť, ani nijaká mentálna nedostatočnosť informátorov. Ide len o čisto technické použitie termínu, ktorý sa v odbornej literatúre používa vždy a výhradne v neutrálnom význame.

existuje viacero styčných bodov v skúmaných témach. Aj keď v tomto ohľade neexistuje literatúra, ktorá by sa systematicky venovala vzťahu medzi vznikom falošných spomienok a naratívny folklorom, v oboch disciplínach sa opakovane spracovávajú rovnaké témy. Najzreteľnejší prienik predstavujú témy ako Satanské kulty a UFO únosy, ktoré folkloristi spracovávali v rámci tzv. súčasných legiend a fám (Victor, 1989, 1990, 1991; Miligan, 1988; Dégh, 2001) a psychológia zase okrem laboratórneho výskumu najmä v prípadoch súvisiacich so súdnymi spormi, kriminálnymi vyšetrovaniami a pod. (Loftus, Ketcham, 1994; Lynn, Kirsch, 1996; Spanos, Burgess, Burgess, 1994). Presah výskumu falošných spomienok do folkloristických tém je možné nájsť aj pri tzv. spomienkach na predošlé životy (Spanos, Burgess, Burgess, 1994), pri svedectvách démonického posadnutia a exorcizmu (Mazzoni, Loftus, Kirsch, 2001), prípadne pri falošných spomienkach detí, napríklad v súvislosti s predstavou zubnej víly, šírením školských fám a pod. (Principe, Tinguley, Dobkowski, 2007; Principe, Kanaya, Ceci, Singh, 2006).

Omnoho pozoruhodnejšie však je, že viaceré prieniky medzi psychológiou falošných spomienok a folkloristikou môžeme identifikovať aj na teoretickej úrovni. V polovici šesťdesiatych rokov sa fínsky folklorista Lauri Honko (1964) snažil vysvetliť fakt, že prvky tradičných predstáv sú už súčasťou osobných skúseností a nie nevyhnutne až dôsledkom zmien príbehov pri ich ďalšej transmisii. Na vysvetlenie vzniku memorátov navrhol teoretický model, ktorý by súčasní psychológovia pamäti nazvali práve mechanizmom vzniku falošných spomienok. Honkov návrh zahŕňal kombináciu istého primárneho zmyslového podnetu, individuálneho psychologického rozpoloženia (únava, stres, emócie a pod.) a naučených tradícií (povesti, memoráty druhých), kde podľa neho môže človek za istých podmienok spontánne doplniť svoju skúsenosť na istú udalosť o naučené alebo inak osvojené predstavy. Predpokladal, že memorát obsahujúci nadprirodzené motívy, môže vzniknúť hneď po udalosti, no v mnohých prípadoch interpretácia nasleduje až ako dôsledok neskoršieho uvažovania a nadprirodzené aspekty skúsenosti sa vyjasnia až po týždňoch alebo mesiacoch.

Lauri Honko v súvislosti s poverovými rozprávami tvrdí, že „presvedčenie o existencii duchov nie je založené na voľnej špekulácii, ale na konkrétnych, osobných skúsenostiach, reálnosť ktorých je posilnená zmyslovým vnímaním. V tomto zmysle je duch empirická bytosť“ (1964: 10). Týmto upozorňuje na dôležitosť rozprávania vo forme príbehov odkazujúcich priamo na osobný zážitok rozprávajúceho. Dôvera v skutočnosť vlastného zážitku nevyžaduje z pohľadu dotyčného zvyčajne ďalšiu validáciu. Nazdávam sa preto, spoločne s Lauri Honkom, že vznik a výskyt rozprávania obsahujúcich nadprirodzené predstavy vo forme osobných zážitkov (memorátov) je kľúčový pre stabilnú transmisiiu konkrétnych nadprirodzených predstáv.

Na tomto mieste by som rád vyjasnil moje chápanie vzťahu medzi falošnými spomienkami a memorátmi. Termín falošná spomienka vo všeobecnosti označuje akúkoľvek osobnú spomienku obsahujúcu udalosti, ktoré sa nestali alebo nestali presne tak, ako sa na ne dotýčný rozpomätáva. Pritom táto môže vznikať niekoľkými rôznymi mechanizmami. V tomto ohľade je dôležité, že pokiaľ je memorát spomienkou obsahujúcou prvky prebraté zo sociálneho prostredia, tak memorát je falošnou spomienkou čisto z pozície toho, ako je falošná spomienka definovaná.

Podľa Honka človek, ktorý zažil nadprirodzenú udalosť, vôbec nemusí urobiť toto vyhodnotenie sám, ale „sociálna skupina, ktorá ho obklopuje, môže participovať na interpretácii. Názory špecialistov a vplyvných autorít sa môžu stať presvedčivé vďaka ich spoločenskej prestíži (...) Skupina kontroluje skúsenosti svojich členov, a keď najviac autoritatívne a vplyvné osoby sú skeptické, nadprirodzená povaha skúsenosti môže byť spätne vyvrátená“ (Honko, 1964: 18). Sociálne prostredie teda podľa Honka ovplyvňuje rozvitie alebo zvrhnutie nadprirodzeného charakteru skúsenosti (Honko, 1964).

V rámci svojho výskumu memorátov Honko upozornil na úlohu svedectva pri šírení nadprirodzených predstáv: „vo všeobecnosti, informátori reagujú kriticky k nadprirodzeným skúsenostiam. Za pravdivé považujú len to, čo sami videli alebo to, čo zažil niekto z okruhu ich známych“ (1964: 10). Tu sú dôležité dva body. Po prvé, pozitívny postoj k týmto predstavám sa odvíja od toho, či ide o vlastnú skúsenosť alebo od toho, či sú prezentované ako osobné svedectvo, a po druhé, od vzťahu jednotlivca k niekomu, kto takúto skúsenosť deklaruje.

Podobné zistenia priniesli aj psychologické výskumy falošných spomienok, ktoré zreteľne poukazujú na dôležitosť sociálneho kontextu pri ich vzniku. Napríklad skúsenosti z tvorby falošných spomienok v dôsledku sugestívnych psychoterapeutických techník (či už úmyselných alebo neúmyselných) ukázali, že pre úspešnú implantáciu spomienok je zásadným aspektom autorita terapeuta v očiach pacienta. Tá pochádza jednak z dôvery pacienta v odbornosť terapeuta a jednak zo vzťahu, ktorý sa vytvoril medzi dotýčanými v priebehu terapie (Loftus, Ketcham, 1994). Vysoká úspešnosť pri implantovaní falošných spomienok pri rôznych druhoch laboratórnych experimentov sa ukázala byť z veľkej časti dôsledkom vysokej dôveryhodnosti či autority osôb, ktoré rôznymi spôsobmi podsúvali participantom zavádzajúce informácie (napríklad výskumníci). Výskumy, ktoré pristúpili k manipulácii s dôveryhodnosťou týchto osôb v očiach participantov, ukázali priamu závislosť medzi dôveryhodnosťou zdroja a pravdepodobnosťou vzniku falošných spomienok (Roediger, Meade, Bergman, 2001). Rovnako sa ukázalo, že pri kolektívnom rozpamätávaní sú ľudia náchylní upravovať spomienky na udalosť podľa výpovedí druhých. Meade a Roediger tvrdia, že k tomuto javu nedochádza z dôvodu reflektovaného verejného konformizmu, ale že sa nesprávna informácia, prezentovaná v skupine, stala nevedome a spontánne súčasťou osobného presvedčenia dotýčaných (Meade, Roediger, 2002; Basen, Reysen, Basen, 2002).

VÝSKUM MEMORÁTOV V SÚČASNOM RURÁLNOM PROSTREDÍ

Vo folkloristike bol dlhodobo diskutovaným problémom vzťah medzi memorátom a inými naratívnymi žánrami, predovšetkým povestou s možnosťou postupnej transformácie memorátu na povesť v procese transmisie (Tillhagen, 1964; Honko, 1962, 1964; Granberg, 1969; Mullen, 1971; Dégh, 2001).⁶ Opačný jav, teda vznik memorátov pod vplyvom informácií zo sociálneho prostredia (napríklad povestí alebo memorátov druhých osôb), ktorý predpokladal Lauri Honko, a o ktorom svedčia súčasné psychologické poznatky, však nebol doposiaľ preskúmaný.

6 V československom prostredí sa tomuto problému venoval čiastočne Oldřich Sirovátka (napr. 1977) ovplyvnený prácami ruského folkloristu Čistova.

S týmto cieľom som v rokoch 2008 a 2009 vykonal dlhodobý terénny výskum v obci Klokočov na západe Horných Kysúc s presahom do susediacich obcí Olešná a Korňa, a tiež kratší výskum vo viacerých obciach Bielych Karpát. Výskumná otázka znela: Ako ovplyvňujú príbehy o skúsenostiach druhých formovanie spomienok na vlastné skúsenosti a akú úlohu pritom zohráva sociálny kontext týchto príbehov? Výskum bol zameraný na vyhľadanie osôb deklarujúcich osobnú skúsenosť s nadprirodzenou bytosťou alebo javom, ďalej preskúmanie ich sociálneho prostredia s cieľom identifikovať analogické rozprávania o skúsenostiach iných osôb v minulosti aj súčasnosti, a identifikovať druh vzťahu týchto osôb (podrobnejšie pozri Bahna, 2012, 2011).

Z dvadsiatich dvoch zaznamenaných memorátov o priamej vnemovej skúsenosti s nadprirodzenou bytosťou alebo javom sa v sedemnástich prípadoch podarilo identifikovať analogické príbehy o skúsenostiach osôb, ktoré boli pre dotyčného sociálne relevantné. A to takých, ktoré skúsenosti dotyčného chronologicky predchádzali, teda mohli slúžiť ako potenciálny zdroj pre vznik spomienky informátora (Bahna, 2012, 2011).

V jedenástich prípadoch išlo o príbehy reflektujúce skúsenosť starších príbuzných (rodičov, starých rodičov, strýkov). Blízki príbuzní a najmä rodičia predstavujú prirodzenú autoritu. Tento aspekt je umocnený aj tým, že vo všetkých prípadoch počuli dotyční príbehy o skúsenostiach príbuzných ešte v detstve, a zároveň sa vo väčšine prípadov ich vlastná skúsenosť odohrala buď v detstve alebo v mladosti. Vo všetkých jedenástich prípadoch sa zároveň potvrdil blízky vzťah k menovaným príbuzným. V jednom prípade išlo o podobnú skúsenosť osobného priateľa, ktorý bol deklarován ako najlepší priateľ. Vzájomná dôvera sa dá považovať za jednu z kľúčových charakteristík priateľstva. V dvoch prípadoch išlo o skúsenosť rodinného priateľa. Išlo o najbližších susedov a súčasne v jednom prípade o najlepšiu priateľku matky. Podrobnejší rozbor týchto vzťahov ukázal, že nešlo len o rodinných priateľov, ale v neskoršom veku (až po osobnej skúsenosti dotyčných osôb) aj o osobné priateľstvá. V troch prípadoch išlo o osoby, ktorých autorita ako zdroja informácie pre vznik falošnej spomienky vyplývala z ich oficiálnych funkcií (horár a poľovník ako experti na prostredie a konkrétne miesto, kde sa skúsenosť odohrala, farár ako expert na kresťanskú problematiku v prípade zjavenia Panny Márie) (Bahna, 2012, 2011).

Moje zistenie je teda v súlade s tým, čo vieme o psychológii falošných spomienok, a to, že falošné spomienky vznikajú častejšie ak je zdrojom informácie integrovanej do spomienky osoba, ktorá je z pohľadu dotyčného sociálne relevantná.

Spoločným prvkom všetkých informátorov s priamou skúsenosťou s nadprirodzenou bytosťou je, že ich skúsenosť sa potom stala v ich príbuzenskom alebo širšom spoločenskom okolí diskutovaným problémom. Ako postrehol Lauri Honko (1964), memorát obsahujúci nadprirodzené motívy môže vzniknúť hneď po udalosti, no v mnohých prípadoch interpretácia nasleduje až ako dôsledok neskoršieho uvažovania a nadprirodzené aspekty skúsenosti sa vyjasnia až po týždňoch alebo mesiacoch.

Spomienky na časovo vzdialenejšie skúsenosti sa môžu miešať aj s rôznymi naučenými informáciami, dokonca aj s veľkým časovým odstupom. Tento jav sa v psychológii falošných spomienok nazýva odklon spätného pohľadu (*hindsight bias*). Rekonštrukčný proces pri vybavovaní spomienky totiž aktualizuje samotnú spomienku. Do osobných spomienok sa tak postupne môžu dostávať ďalšie a ďalšie kultúrne stereotypy pre dané situácie alebo iné kultúrne zdieľané predstavy či sugescie (Hofrage, Hertwig, Gigerenzer, 2000; Hardt, Pohl, 2003). Rovnakú možnosť prináša aj opakované prerozprávanie svojich skúseností v prítomnosti druhých, pričom práve

DYNAMIKA MEMORÁTOV V MALÝCH SPOLOČENSTVÁCH

Oblasť Horných Kysúc v obci Klokočov a jej okolí odhalila aj isté poznatky ohľadne dynamiky vzniku a výskytu memorátov. Väčšina informátorov, ktorí mi počas výskumu poskytli ucelenejšie informácie, boli starší ako šesťdesiat rokov. No aj výskyt nadprirodzených predstáv u staršej generácie bol značne nerovnomerný. Opakovane sa stávalo, že väčšina starších ľudí z istej časti obce vôbec nepoznala nijaké príbehy o nadprirodzených činiteľoch a explicitne zdôrazňovali, že už ani ich starí rodičia ničomu takému neverili, ani im nikdy nič podobné nerozprávali. Paradoxne, v takýchto skupinách susedov staršej generácie sa vyskytovali jednotlivci, ktorí celkom naopak takéto príbehy poznali, prípadne ich sami zažili a navyše tvrdili, že tieto príbehy boli v minulosti častou témou v ich rodinách i medzi susedmi.

Jav takejto nerovnomernosti vo výskyte a v postojoch k rozprávaniu o stretnutiach s nadprirodzenými činiteľmi možno vysvetliť vývinom osídlenia v lokalite za posledných päťdesiat až sto rokov. Rozptýlené osídlenie, ktoré len v samotnom Klokočove pozostávalo z viac ako deväťdesiat usadlostí, tzv. *placov*, často nie väčších ako päť až šesť domov, sa začalo koncentrovať do údolí a k hlavným cestám. Vyššie položené kopanice boli buď opustené úplne a zanikli, alebo sa začali využívať na chatárske účely. Starší obyvatelia väčších osád, ktoré takto vznikli, preto pochádzajú pôvodne z viacerých rôznych a niekedy vzájomne vzdialených kopaníc. Aj keď sa rozptýlenosť osídlenia za posledné desaťročia značne menila, stále je možné dobre spätne vysledovať pôvod ľudí z jednotlivých kopaníc a ich príbuzenské a susedské vzťahy. Takéto prostredie sa ukázalo vhodné na skúmanie dynamiky výskytu nadprirodzených predstáv, v rámci mikrospoločenstiev vymedzených susedskými a príbuzenskými prepojeniami.

Znalosť alebo neznalosť tradičných rozprávání o nadprirodzených bytostiach sa z tohto dôvodu sčasti odvíja aj od toho, z ktorých kopaníc (*placu*), prípadne širšej lokality informátor alebo jeho príbuzní (najčastejšie rodičia) pochádzali. Ukázalo sa, že na niekoľkých kopaniciach bola téma nadprirodzených skúseností často diskutovaná a dokonca mala mať väčšina obyvateľov kopanice nejaký druh skúsenosti s nadprirodzenými bytosťami. Naproti tomu na iných kopaniciach prevládal odmietavý až výsmešný postoj k tomuto druhu predstáv a skúseností. Vo väčšine lokalít prevláda odmietavý postoj a minimálna znalosť nadprirodzených predstáv a príbehov o nich, vrátane odkazu na takýto stav v predošlých generáciách. Väčšia znalosť takýchto rozprávání a prípadný pozitívny postoj k nim, berúc do úvahy pôvod informátorov, prípadne ich rodičov, sa vyskytuje v danej spoločnosti bodovo a v zhlukoch na základe príbuzenských a susedských vzťahov z relatívne nedávnej minulosti.

Šírenie príbehov o stretnutiach s nadprirodzenými činiteľmi sa teda odohráva prostredníctvom osobnej komunikácie v malých spoločenských skupinách. Oldřich Sirovátka nadväzujúc na K.V. Čistova tvrdí, že priama osobná folklórna komunikácia úzko súvisí s problematikou malých skupín, ktoré sú vytvorené na základe rodinných, susedských, priateľských či pracovných vzťahov (Sirovátka, 1967). Vlastnosti malých skupín vymedzuje ako „...[B]ezprostrední, ústní komunikace mezi členy skupiny, vedoucí k „záměně rolí“ mluvčího a adresáta, styk *tváří v tvář*, oboustranně probíhající informace ... interní

sourodost, homogenita, koheze skupiny, čož se projevuje fixaci názorů, postojů a norem a což vede ke vzniku *skupinového myšlení*“ (Sirovátka, 1967: 31). Výskyt mnou zaznamenaných rozprávání korešponduje s konkrétnymi, malými príbuzenskými a susedskými spoločenstvami (z veľkej časti formovanými niekdajšími, dnes už opustenými, kopanicami). Takéto spoločenstvá mohli už v minulosti vykazovať vzájomne veľké rozdiely vo výskyte a druhu „poverových rozprávání“ a postojoch k nim.

V mojom výskume sa ukázalo, že v takomto prostredí hrá dôležitú úlohu rozprávanie, ktoré je podávané ako osobná skúsenosť. Tento fakt si všimli folkloristi už dávnejšie, keď poukazovali na to, že memoráty z druhej ruky odkazujú maximálne na tretiu úroveň prerozprávania (napr. stará matka informátora, otec informátora, informátor). Pri ďalšej transmisii sa buď stanú súčasťou ustálených príbehov (povestí), alebo zaniknú (napr. Dégh, 2001).

Pozitívny postoj informátorov k partikulárnym nadprirodzeným predstavám sa aj v mojom prípade odvíjal z veľkej časti od sociálneho kontextu zdroja informácie a tiež od toho, či išlo o osobnú skúsenosť (svedectvo). Z logiky tohto tvrdenia vyplýva, že príbeh o skúsenosti s nadprirodzenými bytosťami a javmi sa procesom transmisie stáva menej relevantným. Rozprávanie o niečej skúsenosti sa pri šírení v sociálnom prostredí postupne dostáva aj k jednotlivcom, ktorí majú slabší alebo nijaký osobný vzťah k pôvodcovi informácie, v tomto prípade vzťah k tomu, kto opisovanú udalosť údajne zažil. Vznik memorátov o priamej skúsenosti tak môže ponúknuť vysvetlenie pre stabilnú transmisiu obsiahnutých predstáv. Memorát totiž ovplyvňuje dôveryhodnosť obsiahnutej nadprirodzenej predstavy tým, že ju spája s konkrétnou osobou v danej spoločnosti a že jej vytvorí nový a aktuálnejší sociálny kontext. V opačnom prípade, napríklad pri vertikálnej medzigeneračnej transmisii, je rozprávanie každou ďalšou generáciou menej a menej relevantné. V malých spoločenstvách jednotlivých kopaníc z nedávnej minulosti tak mohli vznikať, čo do zastúpenia jednotlivých nadprirodzených predstáv a postojov k nim, vzájomne kontrastné tradície.

ZÁVER

Psychologické výskumy autobiografickej pamäti v priebehu posledných desaťročí vykreslili autobiografickú pamäť ako dynamický, premenlivý a súčasne krehký systém, neustále formovaný prostredím, v ktorom žijeme. Naše spomienky sú spoluvytvárané informáciami so sociálneho prostredia, čoho dôsledkom je, že si pamätáme aj udalosti, ktoré sa nikdy neodohrali alebo sa neodohrali presne tak, ako si pamätáme. Tento jav je dokumentovaný od spomienok na najbežnejšie a celkom bezvýznamné udalosti každodenného života až po celé životné periódy. Ak ide o takú bežnú, no prevažne nepozorovanú súčasť ľudských životov, je namieste pýtať sa, akú úlohu zohráva pri kultúrnej transmisii, vrátane transmisie naratívneho folklóru.

Folkloristický termín memorát sa týka práve výskytu kultúrne zdieľaných motívov v osobných spomienkach ľudí, preto sú práve tu poznatky psychológie obzvlášť nápomocné. Kombinácia folkloristiky a súčasnej kognitívnej psychológie v tomto ohľade vytvára z pojmu memorát dôležitý analytický nástroj, ktorý umožňuje opísať jav, pri ktorom prebieha špecifická forma kultúrnej transmisie prostredníctvom osobných spomienok.

- Bahna, V. (2008). Čo s poverami alebo kde sú hranice kategórií? In: *Etnologické rozpravy* XV(1), 11-24.
- Bahna, V. (2011). Autobiografická pamäť a nadprirodzené predstavy: sociálna nákazlivosť spomienok. In: *World Literature Studies* 2, 112-125.
- Bahna, V. (2012). *Kognitívne aspekty rozprávania o stretnutiach s nadprirodzenými činiteľmi*. Dizertačná práca, Ústav etnológie SAV.
- Basen, B. H.; Reysen, M. B.; Basen, D. R. (2002). Transmitting False Memories in Social Groups. In: *The American Journal of Psychology* 115(2), 211-231.
- Bausinger, H. (1968). *Formen der „Volkspoesie“*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Bennett, G. (1989). Belief Stories: The Forgotten Genre. In: *Western Folklore* 48, 289-311.
- Bennett, G. (1999). *Alas, poor ghost! Traditions of belief in story and discourse*. Logan: Utah Univesity Press.
- Boyer, P.; Wertsch, J. V. (Eds.) (2009). *Memory in Mind and Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bužeková, T. (2005). Veriť alebo neveriť? In: *Etnologické rozpravy* XV(1), 131-135.
- Bužeková, T. (2006). Poverové rozprávania, epizodická pamäť a emócie. In: E. Krekovičová, J. Pospíšilová (Eds.), *Od folklórneho textu ku kontextu. Venované pamiatke PhDr. Márie Kosovej, CSc.* Bratislava: Ústav etnológie SAV, (s. 50-69).
- Čistov, K. V. (1967). Das Problem der Kategorien mündlicher Volkprosa nichtmärchenhaften Charakters. In: *Fabula* 9, 27-40.
- Dégh, L. ([1985] 2001). *Legend and Belief. Dialectics of a Folklore Genre*. Bloomington & Indiana: Indiana University Press.
- Dégh, L.; Vászonyi, A. (1974). The Memorata and the Proto-Memorata. *The Journal of American Folklore* 87(345), 225-239.
- Fivush, R.; Haden, C. A. (Eds.) (2003). *Autobiographical Memory and the Construction of Narrative Self. Developmental and Cultural Perspectives*. Mahwah, London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Granberg, G. (1969). Memorata und Sage, einige methodische Gesichtspunkte. In: Leander Petzold (Ed.), *Vergleichende Sagenforschung*, Darmstadt, (s. 90-98).
- Hardt, O.; Pohl, R. F. (2003). *Hindsight bias as a function of anchor distance and anchor plausibility*. Tucson: The University of Arizona.
- Hlôšková, H. (2002). Ústna história vo vytváraní historickej pamäti (Kto, prečo, ako na Slovensku – doteraz a v budúcnosti). In: *Slovenský národopis* 50(4), 353-363.
- Hoffrage, U.; Hertwig, R.; Gigerenzer, G. (2000). Insight bias – a by-product of knowledge updating. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 26, 566-581.
- Honko, L. (1962). *Geisterglaube in Ingermanland*. Folklore Fellows Communications 185. Helsinki.
- Honko, L. (1964). Memorates and the Study of Folk Beliefs. In: *Journal of the Folklore Institute* 1(1/2), 5-19.
- Honko, L. (1989). Gattungprobleme. In: *Enzyklopädie des Märchens*, Band 5, 762.
- Kiliánová, G. (1989). Súčasný rozprávačský repertoár v Bystrickej doline. In: *Zborník Kysuckého múzea* 8, Čadca: Kysucké múzeum, 79-116.
- Kováč, M. (2004). *Zlatý baran. Príbehy ľudovej viery a mágie spod hory Radzim*. Brdárka: o. z. Radzim.
- Kováč, M. (2005). Problémy s poverami (alebo poďakovanie recenzentom). In: *Etnologické rozpravy* XV(1), 146-152.
- Kvideland, R.; Sehmsdorf, H. K. (1988). *Scandinavian Folk Belief and Legend*, Minneapolis/London: University of Minnesota Press.
- Leščák, M.; Sirovátka, O. (1982). *Folklór a folkloristika*. Bratislava: Smena.
- Loftus, E. F. (1997). Creating False Memories. In: *Scientific American* 277(3), 70-75.
- Loftus, E. F. (2001). Imagining The Past. *The Psychologist* 14(11), 584-587.
- Loftus, E. F.; Ketcham, K. (1994). *The Myth of Repressed Memory*. New York.
- Lynn, S. J.; Kirsh, I. I. (1996). Alleged Alien Abductions: False Memories, Hyponosis, and Fantasy Proneness. *Psychological Inquiry* 7(2), 151-5.
- Mann, A. (2010). Memoráty ako dôležitá súčasť poznania rómskeho holocaustu. *Slovenský národopis* 58(3), 323-334.

- Mazzoni, G. A. L.; Loftus, E. F.; Kirsch, I. (2001). Changing Beliefs About Implausible Autobiographical Events: A Little Plausibility Goes a Long Way. In: *Journal of Experimental Psychology* 7(1), 51-59.
- Meade, M. L.; Roediger, H. L. (2002). Explorations in the social contagion of memory. In: *Memory & Cognition* 30(7), 995-1009.
- Milligan, L. (1988). *The UFO Debate: A Study of Contemporary Legend*. Columbus: Ohio State University.
- Michálek, J. (1991): *Na krížnych cestách. Poverové rozprávania slovenského ľudu*. Bratislava: Tatran.
- Michálek, J. (1971). *Spomienkové rozprávania s historickou tematikou*. Bratislava: SAV.
- Mullen, P. B. (1971). The Relationship of Legend and Folk Belief. *The Journal of American Folklore* 84(334), 406-413.
- Nelson, K. (1993). The Psychological and Social Origins of Autobiographical Memory. *Psychological Science* 1, 7-14.
- Panczová, Z. (2005). Kam patria čierne mačky? Terminologicko-klasifikačné dilemy príbehov a predstáv o nadprirodzene. In: *Etnologické rozpravy* XV(1), 131-135.
- Principe, G. F.; Smith, R. (2008). The Tooth, Whole Tooth and Nothing But the Tooth: How Belief in the Tooth Fairy Can Endanger False Memories. *Applied Cognitive Psychology* 22, 625-642.
- Principe, G. F.; Tinguley, A.; Dobkowski, N. (2007). Mixing memories: The effect of rumors that conflict with children's experiences. *Journal of Experimental Child Psychology* 98, 1-19.
- Principe, G. F.; Kanaya, T.; Ceci, S. J.; Singh, M. (2006). Believing Is Seeing: How Rumors Can Endanger False Memories in Preschoolers. *Psychological Science* 17, 243-248.
- Ratica, D. (1981). K charakteristike poverového rozprávania. *Slovenský národopis* 29, 23-27.
- Roediger, L.; Meade M. L.; Bergman, E. T. (2001). Social contagion of memory, In: *Psychonomic Bulletin & Review* 8(2), 365-371
- Reysen, M. B. (2007). The effect of social pressure on false memories. In: *Memory & Cognition* 35(1), 59-65.
- Rubin, D. (Ed.) (1995). *Remembering our past: Studies in autobiographical memory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sirovátka, O. (1976). Sociálny kontext folklórnej komunikácie. In *Slavica Slovaca* 11, 329-335.
- Sirovátka, O. (1977). Vzpomínkové vyprávění v dnešním vyprávěčském podání. In: *Premeny ľudových tradícií v súčasnosti 1*. Bratislava: Veda, 261-276.
- Spanos, N. P.; Burgess, C. A.; Burgess, M. F. (1994). Past-Life Identities, UFO Abductions, and Satanic Ritual Abuse: The Social Reconstruction of Memories. *The International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis* XLII(4), 433-446.
- von Sydow, C. W. (1934). Kategorien der Prosa-Volksdichtung. In: *Volkskundliche Gaben John Meier Dargebracht*. Berlin, Leipzig: W. de Gruyter & Co., 253-268.
- Tillhagen, C.-H. (1964). *Papers on Folk-medicine*, Stockholm.
- Tulving, E. (1983). *Elements of episodic memory*. Oxford: Oxford University press.
- Tulving, E. (1999). On the Uniqueness of Episodic Memory. In: L-G. Nilsson, H. J. Markowitsch (Eds.), *Cognitive Neuroscience of Memory*. Seattle & Toronto & Bern & Gottingen: Hogrefe & Huber Publishers, (s. 11-42).
- Urbancová, V. (1970). *Počiatky slovenskej etnografie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Urbancová, V. (1987). *Slovenská etnografia v 19. storočí*. Martin: Vydavateľstvo SAV.
- Victor, J. S. (1989). A Rumor-Panic about a Dangerous Satanic Cult in Western New York. In: *New York Folklore* 15, 23-49.
- Victor, J. S. (1990). Satanic Cult Legends as Contemporary Legends. In: *Western Folklore* 49, 51-81.
- Victor, J. S. (1991). The Dynamics of Rumor: Panic about Satanic Cults. In: J.T. Richardson, J. Best, D. G. Bromley (Eds.), *The Satanism Scare*, New York: Aldine and de Gruyter, (s. 221-236).
- Victor, J. S. (1993). *Satanic Panic: Creation of a Contemporary Legend*. Chicago: Open Court.
- Zajonc, J. (2005). Medzi folkloristikou a porovnávacou religionistikou alebo od poverového rozprávania k ľudovej viere. *Etnologické rozpravy* XV(1), 142-145.

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied

Adresa redakcie:

Klemensova 19

813 64 Bratislava

Slovenská republika

e-mail: slovensky.narodopis@savba.sk

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma:

Slovak Academic Press, Ltd.

P.O. Box 57, Nám. Slobody 6

810 05 Bratislava

Slovakia

e-mail: sap@sappress.sk

Tlač: ETERNA Press, s.r.o.

Elektronická verzia prístupná na:

<http://www.sappress.sk>

<http://www.uet.sav.sk/slovenskynarodopis.htm>

Registračné číslo: 7091

SLOVAK ETHNOLOGY

Journal of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 60, 2012, Number 1

Address of the Editorial Office:

Ústav etnológie SAV, Klemensova 19,

813 64 Bratislava, Slovakia, e-mail: slovensky.narodopis@savba.sk

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd., P.O. Box 57, Nám. slobody 6,

810 05 Bratislava, Slovakia, e-mail: sap@sappress.sk

and

SLOVART G.T.G. Ltd., Krupinská 4,

P.O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

SLOVENSKÝ SLOVAK NÁRODOPIŠ TECHNOLOGY

